

USMON AZIMNING DRAMALARI MATNINING LINGVISTIK TAHLILI

Renessans universiteti

magistratura 1-bosqich talabasi

Gulimova Kumushoy Ozodboy qizi

+998932895717

gulimovakumushoy52@gmail.com

Аннотация. Ushbu maqolada Usmon Azim dramalari matnining lingvistik xususiyatlari dramaturgik nutq, personajlararo dialog, tarixiy-leksik qatlam, folklor birliklari, ekspressiv-stilistik vositalar va pragmatik ma'no hosil qilish mexanizmlari nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda dramatik matnning sahnaviy tabiatini hisobga olgan holda dialog, replika, remarka, pauza va murojaat shakllari badiiy kommunikatsiya vositasi sifatida o'rganildi. Usmon Azim dramaturgiyasida poetik tafakkur bilan sahna nutqi uyg'unlashib, tarixiy xotira, milliy xarakter, ma'naviy-axloqiy ziddiyatlar va ijtimoiy baho til birliklari orqali ifodalanishi ko'rsatildi. Maqolada leksik-semantik, stilistik, pragmalingvistik va diskursiv tahlil usullariga tayanilib, adib dramalarida individual muallif uslubi, dialogik dinamika va obraz nutqining badiiy vazifasi ochib beriladi.

Калит soʻzlar: Usmon Azim; dramaturgiya; dramatik matn; dialogik nutq; badiiy diskurs; lingvostilistika; pragmalingvistika.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕКСТА ДРАМ УСМОНА АЗИМА

Аннотация. В статье рассматриваются лингвистические особенности текстов драм Усмона Азима с точки зрения драматургической речи, межперсонажного диалога, историко-лексического пласта, фольклорных единиц, экспрессивно-стилистических средств и прагматических механизмов

смыслообразования. С учетом сценической природы драматического текста анализируются диалог, реплика, ремарка, пауза и формы обращения как средства художественной коммуникации. Показано, что в драматургии Усмона Азима поэтическое мышление сочетается со сценической речью, а историческая память, национальный характер, духовно-нравственные конфликты и социальная оценка выражаются посредством языковых единиц. Исследование опирается на лексико-семантический, стилистический, прагмалингвистический и дискурсивный методы анализа.

Ключевые слова: Усмон Азим; драматургия, драматический текст, диалогическая речь, художественный дискурс, лингвостилистика, прагмалингвистика.

LINGUISTIC ANALYSIS OF THE TEXT OF USMON AZIM'S DRAMAS

Abstract. This article examines the linguistic features of Usmon Azim's dramatic texts in terms of dramatic speech, interpersonal dialogue, historical lexical layers, folklore-based units, expressive stylistic devices and pragmatic mechanisms of meaning construction. Taking into account the stage-oriented nature of drama, the study analyzes dialogue, speech turns, stage directions, pauses and forms of address as means of artistic communication. It is argued that Azim's dramaturgy combines poetic thinking with stage speech, while historical memory, national character, moral conflicts and social evaluation are represented through language units. The article relies on lexical-semantic, stylistic, pragmalinguistic and discourse analysis methods to reveal the author's individual style, dialogic dynamics and the artistic function of character speech.

Key words: Usmon Azim; dramaturgy; dramatic text; dialogic speech; literary discourse; linguostylistics; pragmalinguistics.

KIRISH. O‘zbek adabiyotida dramatik matni lingvistik jihatdan o‘rganish badiiy nutq, sahnaviy kommunikatsiya va personaj xarakterini ochish mexanizmlarini aniqlashda muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Drama matni nasriy yoki she‘riy matndan farqli ravishda ikki qavatli tabiatga ega: bir tomondan, u mustaqil o‘qiladigan badiiy matn sifatida mavjud bo‘ladi, ikkinchi tomondan esa sahnada ijro etishga mo‘ljallangan kommunikativ tizimdir. Shuning uchun dramatik matnda so‘z faqat mazmun yetkazuvchi birlik emas, balki harakatni yuzaga keltiruvchi, ziddiyatni kuchaytiruvchi, obrazni sahnaviylashtiruvchi va tomoshabinga ta‘sir ko‘rsatuvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Usmon Azim ijodi dastlab she‘riyatdagi shiddatkor obrazlilik, falsafiy mushohada va milliy ruh bilan e‘tibor qozongan bo‘lsa-da, uning dramaturgik faoliyati ham zamonaviy o‘zbek sahna adabiyoti taraqqiyotida alohida o‘rin tutadi. Adibning “Kunduzsiz kechalar”, “Alpomishning qaytishi”, “Bir qadam yo‘l”, “O‘tgan zamon hangomalari”, “Adibning umri”, “Bozor”, “Adolat fasli” kabi dramatik asarlarida tarixiy xotira, shaxs va davr, millat va ma‘naviyat, e‘tiqod va murosa, haqiqat va zo‘ravonlik kabi murakkab masalalar til vositasida badiiy talqin qilinadi. Shu jihatdan Usmon Azim dramalarining lingvistik tahlili faqat leksik birliklarni sanash bilan cheklanmaydi; unda muallif uslubi, personaj nutqining ijtimoiy-madaniy belgilarini aniqlash, dialogning ichki dinamikasini ochish va sahna matnining pragmatik imkoniyatlarini ko‘rsatish talab etiladi.

Maqolaning maqsadi Usmon Azim dramalari matnida qo‘llangan asosiy til birliklarini lingvistik tahlil qilish, ularning badiiy-estetik va kommunikativ vazifalarini aniqlashdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun dramatik matndagi dialogik nutq, tarixiy va arxaik leksika, folklor unsurlari, ekspressiv vositalar, murojaat shakllari, remarka va pauza kabi birliklar alohida kuzatildi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, unda Usmon Azim dramaturgiyasidagi til hodisalari adabiyotshunoslik bahosidan ko‘ra lingvistik va diskursiv yondashuv asosida talqin etiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI. Dramatik matni o‘rganishda tilshunoslik, adabiyotshunoslik, semiotika va teatr nazariyasi kesishadi. Dramada personaj nutqi alohida lingvistik maqomga ega: u bir vaqtning o‘zida xarakter belgisi, voqea rivojining harakatlantiruvchi omili, muallif konsepsiyasining ifodasi va tomoshabin bilan muloqotga kirishuvchi vosita vazifasini bajaradi. M. Baxtinning dialogiklik haqidagi qarashlari badiiy matnda so‘zning ko‘p ovozlilik xususiyatini tushuntirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Yu. Lotman matni madaniy belgi tizimi sifatida talqin etar ekan, badiiy matndagi har bir birlik umumiy semantik maydonda alohida kod vazifasini bajarishini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligida badiiy matn tili, uslub, obrazlilik, personaj nutqi, tarixiy leksika, folklorizm va intertekstual aloqalar bo‘yicha salmoqli tadqiqotlar mavjud. A. Hojiyevning tilshunoslik terminlariga oid ishlari, D.Quronovning adabiyotshunoslik tushunchalarini izohlashga doir tadqiqotlari, o‘zbek badiiy nutqi va uslubshunosligiga oid ilmiy qarashlar dramatik matni tahlil qilishda metodologik asos bo‘la oladi. Usmon Azim ijodiga bag‘ishlangan ilmiy maqolalarda, asosan, tarixiy mavzu, obrazlar tizimi, adolat g‘oyasi, folklor motivlari va sahna talqinlari ko‘proq yoritilgan. Biroq adib dramalarining aynan lingvistik mexanizmlari, dialogik qurilishi, pragmatik ta'siri va sahnaviy nutq tizimi alohida kompleks tahlilga muhtoj.

Usmon Azim dramalarining bibliografik manbalari ichida “Adibning umri: dramatik asarlar” to‘plami muhim o‘rin tutadi. Unda adibning dramatik tafakkuri, tarixiy-biografik mavzuga munosabati, sahna nutqini poetiklashtirish uslubi kuzatiladi. Bundan tashqari, “Kunduzsiz kechalar” spektaklining uzoq yillar sahnada yashab kelayotgani dramatik matnning kommunikativ kuchini ham ko‘rsatadi. Matn sahnada yashasa, undagi til birliklari nafaqat o‘quvchi, balki aktyor, rejissyor va tomoshabin ongida ham yangidan talqin qilinadi. Demak, lingvistik tahlil sahnaviy ijro imkoniyatlarini ham e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda lingvopoetik, leksik-semantik, stilistik, pragmalingvistik, diskursiv va qiyosiy-tahliliy usullardan foydalanildi. Lingvopoetik yondashuv dramatik matndagi til birliklarining obraz yaratishdagi vazifasini aniqlashga xizmat qildi. Leksik-semantik tahlil orqali tarixiy soʻzlar, arxaizmlar, xalqona ifodalar, baholovchi leksemalar va emotsional birliklarning ma'no qatlamlari oʻrganildi. Stilistik tahlil esa metafora, takror, zidlik, ritorik soʻroq, undov, ellipsis, parsellyatsiya va sintaktik parallelizm kabi vositalarning sahnaviy ta'sirini koʻrsatishga imkon berdi.

Pragmalingvistik yondashuv yordamida personajlar nutqidagi buyruq, iltimos, kinoya, tahdid, e'tiroz, murojaat, sukut va yashirin ma'no kabi birliklar tahlil qilindi. Dramatik matnda har bir replika oldingi va keyingi replikalar bilan bogʻliq boʻlgani sababli diskursiv tahlil ham qoʻllandi. Bu usul dialog zanjiridagi javob, qarshi javob, savol, rad etish, tasdiqlash va ichki ziddiyatlarni ochishga yordam beradi. Qiyosiy yondashuv esa Usmon Azimning tarixiy-biografik dramalari, folklor motivlariga tayangan dramatik asarlari va ijtimoiy-falsafiy ruhdagi pyesalaridagi til xususiyatlarini bir-biriga solishtirib koʻrishga asos boʻldi.

Maqolada toʻliq matnni statistik korpus usulida sanash maqsad qilinmadi. Asosiy e'tibor matnning funksional-lingvistik xususiyatlariga, ya'ni til birliklarining badiiy va sahnaviy vazifasiga qaratildi. Shuning uchun tahlil tanlab olingan dramatik matnlar, sahna talqinlari va adib dramaturgiyasi haqidagi ilmiy-ma'rifiy manbalar asosida olib borildi. Bunday yondashuv mavzuni OAK talablaridagi ilmiy maqola tuzilmasiga yaqin shaklda bayon qilish, nazariy fikrni aniq kuzatishlar bilan bogʻlash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Dramatik matnda dialogik nutqning yetakchi vazifasi. Usmon Azim dramalarida dialog syujetni oddiy axborot almashinuvi tarzida emas, balki ichki dramatik harakatni yuzaga chiqaruvchi asosiy vosita sifatida shakllantiradi. Personajlar oʻrtasidagi suhbatlar koʻpincha ziddiyatli, keskin, falsafiy va emotsional

ruhda quriladi. Bunday dialoglarda savol-javob shakli tashqi muloqot ko‘rinishida bo‘lsa-da, uning ichki qatlamida personajning o‘z-o‘zi bilan bahsi, tarix bilan tortishuvi yoki jamiyat oldidagi ma‘naviy javobgarligi namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, tarixiy-biografik dramalarda dialog shaxs va davr o‘rtasidagi qarama-qarshilikni kuchaytiradi.

Dialogik nutqning lingvistik xususiyatlaridan biri replikalarning qisqaligi va semantik zichligidir. Dramatik vaziyatda personaj ko‘p so‘zlashga ulgurmaydi; uning bir jumlasini butun ruhiy holatni, ijtimoiy mavqeni yoki axloqiy tanlovni bildirishi mumkin. Shuning uchun Usmon Azim dramalarida qisqa gaplar, kesik sintaktik qurilmalar, to‘xtamlar, undov va ritorik savollar tez-tez uchraydi. Bu birliklar sahnada pauza, ovoz ohangi va aktyor harakati bilan qo‘shilib, kuchli ta‘sir maydonini hosil qiladi.

Dialoglarda badiiy ziddiyat ko‘pincha antonimik birliklar va semantik qarama-qarshiliklar orqali beriladi: yorug‘lik va zulmat, kecha va kunduz, haqiqat va yolg‘on, erkinlik va qo‘rquv, xotira va unutish, adolat va zo‘ravonlik kabi tushunchalar dramatik matnning asosiy semantik o‘qlaridan birini tashkil etadi. Bu qarama-qarshiliklar faqat mavzu darajasida emas, balki personaj nutqining ichki sintaksisida ham ko‘rinadi. Gaplarning keskin burilishi, bir fikrning ikkinchisi bilan to‘qnashuvi, sukutdan keyingi qisqa javoblar dramatik nutqning emotsional kuchini oshiradi.

Personaj nutqi va sotsiolingvistik belgilanish. Dramada personaj nutqi obrazning eng muhim tashqi belgilaridan biridir. Usmon Azim asarlarida personajlar bir xil adabiy tilda gapirmaydi; ularning nutqi yosh, ijtimoiy maqom, tarixiy davr, dunyoqarash, kasb, ma‘naviy pozitsiya va ruhiy holatga qarab farqlanadi. Ma‘rifatparvar ziyoli nutqida kitobiylik, falsafiylik, madaniy xotira va umumlashtirishga moyillik kuchli bo‘lsa, oddiy xalq vakillari nutqida xalqona iboralar, maqolga yaqin gap qurilmalari, qisqa baho so‘zlari va emotsional tasvirlar

ko‘proq uchraydi. Bu farqlanish dramatik matnning sotsiolingvistik qatlamini tashkil etadi.

Personaj nutqidagi murojaat shakllari ham alohida ahamiyatga ega. “Aka”, “opa”, “domla”, “hazrat”, “bek”, “xon”, “bolam”, “xalqim”, “do‘stim” kabi murojaatlar kontekstga qarab hurmat, yaqinlik, kinoya, masofa yoki bo‘ysunish ma’nolarini bildirishi mumkin. Dramatik matnda murojaat shakli oddiy etiket vositasi emas; u personajlar o‘rtasidagi kuch munosabatini ham ko‘rsatadi. Masalan, tarixiy dramalarda yuqori maqomni bildiruvchi murojaatlar personajlarning ierarxik joylashuvini ko‘rsatsa, ma’rifatparvar qahramonlar nutqida millatga, xalqqa, vijdonga murojaat qilish umumlashtiruvchi badiiy pafosni kuchaytiradi.

Usmon Azim personajlari nutqida ichki ziddiyat ham aniq seziladi. Ba’zi obrazlar tashqi tomondan qat’iy gapirsa-da, sintaktik uzilishlar, takrorlar va ritorik savollar ularning ruhiy iztirobini ochadi. Ayrim personajlar esa qisqa, buyruqona, keskin gaplar orqali hokimiyat, tazyiq yoki ijtimoiy bosim ramziga aylanadi. Bunday lingvistik farqlanish matnning dramatik konfliktini yanada jonlantiradi.

Tarixiy leksika, arxaizmlar va madaniy xotira. Usmon Azim dramalarining muhim jihatlaridan biri tarixiy xotirani til orqali tiklashidir. Tarixiy-biografik va tarixiy-falsafiy asarlarda davr ruhi zamonaviy izohlar bilan emas, avvalo leksik tanlov orqali beriladi. Arxaik so‘zlar, tarixiy mansab va unvonlar, diniy-ma’naviy tushunchalar, qadimiy turmushga oid birliklar matnda tarixiy muhit yaratadi. Bunday birliklar dekorativ vazifani emas, balki semantik va madaniy yukni bajaradi: ular personajning davrga mansubligini, dunyoqarashini va nutqning qadriyatlar tizimini ko‘rsatadi.

Tarixiy leksikaning badiiy vazifasi ikki xil ko‘rinadi. Birinchidan, u sahna makonini ishonarli qiladi; tomoshabin yoki o‘quvchi matn voqealari qaysi tarixiy ruhda kechayotganini sezadi. Ikkinchidan, tarixiy so‘zlar zamonaviy ma’no bilan to‘qnashib, bugungi davrga qaratilgan yashirin savollarni yuzaga chiqaradi. Masalan, “adolat”, “haqiqat”, “vijdon”, “xalq”, “erk”, “taqdir” kabi so‘zlar tarixiy

matnda qo'llansa ham, ularning semantik maydoni zamonaviy ijtimoiy-ma'naviy muammolar bilan bog'lanadi.

Arxaizmlar va tarixiy birliklardan foydalanishda muallif me'yorni saqlaydi. Matn haddan tashqari eski tilga ko'milmaydi; aksincha, zamonaviy o'quvchi va tomoshabin tushunadigan badiiy sahna tili shakllantiriladi. Shu sababli Usmon Azim dramalarida tarixiylik va kommunikativ ravonlik muvozanatda turadi. Bu holat adibning dramaturgik til mahoratini ko'rsatadi.

Folklor birliklari va milliy poetik kod. Usmon Azim dramaturgiyasida folklor unsurlari faqat syujet manbasi sifatida emas, balki tilning ichki poetik kodi sifatida namoyon bo'ladi. "Alpomishning qaytishi" kabi asarlarda epik xotira, baxshiyona ohang, xalqona hikmat va qadimiy tasavvurlar sahna nutqiga singib ketadi. Bunda folklor birliklari tayyor bezak emas, balki dramatik fikrni milliy ruhda ifodalovchi semantik tizimdir. Qahramon nutqida epik ohangning paydo bo'lishi uning individual shaxsdan umumxalq ramziga aylanishini ta'minlaydi.

Folklor asosidagi til birliklari metaforik fikrlashni kuchaytiradi. Qahramon, yo'l, tog', dasht, ot, shamol, tun, quyosh, ona, tuproq kabi obrazlar xalq poetik tafakkurida qadimdan mavjud bo'lgan ramziy ma'nolarni olib keladi. Dramatik matnda bu birliklar tarixiy xotira va bugungi ma'naviy ehtiyojni bog'laydi. Shu ma'noda Usmon Azim dramalaridagi folklorizmlar matnni milliy madaniyat bilan tutashtiruvchi ko'priq vazifasini bajaradi.

Folklor birliklarining yana bir vazifasi nutqni ritmiklashtirishdir. Takrorlar, parallel sintaktik qurilmalar, maqolga yaqin ixcham hukmlar, undov va da'vat shakllari dramatik matnga og'zaki ijro ohangini beradi. Bu jihat sahnaviylik uchun nihoyatda muhim: aktyor bunday matnni talaffuz qilganda unda nafaqat semantik, balki tovush va ritm kuchi ham yuzaga chiqadi.

Ekspressiv-stilistik vositalar. Usmon Azim she'riy tafakkurga ega ijodkor bo'lgani uchun uning dramalarida ham poetik obrazlilik kuchli. Metafora, tashbeh, takror, antiteza, gradatsiya, ritorik savol va undovlar dramaturgik nutqni oddiy sahna

dialogidan ko‘ra badiiy-falsafiy darajaga ko‘taradi. Biroq bu vositalar matni ortiqcha bezash uchun emas, balki konfliktni chuqurlashtirish, obraz ruhiyatini ochish va tomoshabinda kuchli hissiy munosabat uyg‘otish uchun xizmat qiladi.

Takror Usmon Azim dramalarida ko‘p qirrali vazifaga ega. Bir so‘z yoki sintaktik qurilmaning takrorlanishi personajning iztirobi, qat‘iyati, qo‘rquvi yoki ichki isyonini bildirishi mumkin. Ritorik savollar esa dramatik vaziyatni fikriy keskinlikka olib chiqadi. Bunday savollar ko‘pincha aniq javob talab qilmaydi; ular qahramonning ichki holatini, zamon bilan bahsini yoki axloqiy tanlovini ifodalaydi. Antiteza esa adib uslubida juda faol bo‘lib, tarixiy zulmat va ma‘rifat, sukut va so‘z, qo‘rquv va jasorat kabi qarama-qarshi qutblarni sahna ziddiyatiga aylantiradi.

Ekspressiv vositalarning muhim tomoni ularning talaffuzga mosligidadir. Dramatik matn faqat ko‘z bilan o‘qilmaydi, balki ovoz bilan yashaydi. Shuning uchun undagi kesik gaplar, ohangdor takrorlar, pauzalar va kuchli urg‘u talab qiladigan birliklar aktyor nutqiga moslashgan. Bu jihat Usmon Azim dramalarida til va sahna o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

Remarka, pauza va sahnaviy nutq. Dramatik matnda remarka tashqi texnik ko‘rsatma bo‘libgina qolmay, badiiy ma‘no hosil qiluvchi lisoniy birlik sifatida ham namoyon bo‘ladi. Remarkalar personajning harakati, yuz ifodasi, ovoz ohangi, sukuti yoki makon holatini bildiradi. Usmon Azim dramalarida remarka ko‘pincha replika ma‘nosini chuqurlashtiradi: qahramon aytgan so‘z bilan uning jismoniy harakati yoki sukuti o‘rtasida qo‘shimcha semantik maydon paydo bo‘ladi. Bu holat dramatik matnning ko‘p qatlamli ekanini ko‘rsatadi.

Pauza dramatik nutqda mustaqil ma‘no beradi. Ba‘zan aytilmagan so‘z aytilgan gapdan kuchliroq ta‘sir qiladi. Personajning jim qolishi, javobni kechiktirishi, gapni oxirigacha aytmasligi yoki fikrini uzib qo‘yishi lingvistik jihatdan ellipsis va paralingvistik ma‘no bilan bog‘liq. Usmon Azim dramalarida bunday sukutlar tarixiy qo‘rquv, ichki iztirob, aytilmas haqiqat yoki ruhiy larzani ifodalashi mumkin.

Sahnaviy nutqning yana bir xususiyati uning talaffuzga ochiqligidir. Matndagi ba'zi gaplar sahnada turlicha ohang bilan aytilishi mumkin va har bir ohang yangi pragmatik ma'no beradi. Demak, Usmon Azim dramalaridagi lisoniy birliklarni tahlil qilishda intonatsiya, pauza va aktyor ijrosi ehtimolini ham hisobga olish zarur.

Pragmatik ma'no va badiiy kommunikatsiya. Dramatik matnda ma'no ko'pincha bevosita emas, yashirin tarzda hosil bo'ladi. Personaj bir narsani aytib, boshqa narsani nazarda tutishi, kinoya qilishi, suhbatdoshini sinashi yoki o'zini himoya qilishi mumkin. Bunday holatlar pragmatik tahlil uchun muhimdir. Usmon Azim dramalarida ko'plab replikalar tashqi mazmun bilan ichki ma'no o'rtasidagi taranglikka qurilgan. Ayniqsa, siyosiy tazyiq, tarixiy fojiviylik yoki axloqiy tanlov aks etgan sahnalarda nutqning yashirin qatlami kuchayadi.

Pragmatik ma'no hosil qilishda modal birliklar, baholovchi so'zlar, inkor shakllari, savol va buyruq gaplar faol ishtirok etadi. Personajning "ha" yoki "yo'q" deb javob berishi ham har doim oddiy tasdiq yoki inkorni anglatmaydi; kontekstga qarab u bo'ysunish, e'tiroz, istehzo yoki ichki qarshilik ma'nosini bildirishi mumkin. Shu sababli dramatik matnni tahlil qilishda har bir replika matndan uzib olinmay, oldingi va keyingi nutq zanjiri bilan birga baholanishi kerak.

Usmon Azim dramalarining kommunikativ kuchi shundaki, u tomoshabinni passiv kuzatuvchi sifatida qoldirmaydi. Matn savol beradi, bahsga chorlaydi, tarixiy xotirani uyg'otadi va axloqiy pozitsiya talab qiladi. Bu jarayonda til birliklari estetik vosita bo'lish bilan birga ijtimoiy-ma'naviy muloqotning ham asosiga aylanadi.

MUHOKAMA. Yuqoridagi kuzatishlar Usmon Azim dramalarida badiiy tilning bir necha qatlamda ishlashini ko'rsatadi. Birinchi qatlam - personaj nutqining individual ko'rinishi. Bu qatlamda har bir obraz o'ziga xos sintaktik qurilma, leksik tanlov va intonatsion imkoniyat orqali ajralib turadi. Ikkinchi qatlam - tarixiy va madaniy xotira qatlami. Bunda leksik birliklar o'tmish voqealarini eslatish bilan birga hozirgi o'quvchi va tomoshabinning axloqiy idrokiga ham ta'sir qiladi.

Uchinchi qatlam - poetik va ekspressiv qatlam bo'lib, unda adibning shoirona tafakkuri dramatik nutqqa singadi.

Usmon Azim dramalari lingvistik jihatdan o'rganilganda, ularning faqat adabiy mazmuni emas, balki sahna uchun ishlash mexanizmi ham ochiladi. Dialogning qisqaligi, replikalarning urg'uga boyligi, sukut va pauzalarning semantik vazifasi, folklor birliklarining ritmik ohangi, tarixiy leksikaning madaniy ishorasi matnning sahnaviy qudratini belgilaydi. Aynan shu jihatlar "Kunduzsiz kechalar" singari asarlarning uzoq vaqt sahnada yashashiga sabab bo'lgan omillardan biri sifatida baholanishi mumkin.

Bundan tashqari, adibning dramalarida til milliy o'zlikni anglash vositasiga aylanadi. Tarixiy shaxslar, epik qahramonlar yoki ma'rifatparvar obrazlar nutqi orqali xalqning xotirasi, iztirobi, orzusi va ma'naviy talabi ifodalanadi. Demak, Usmon Azim dramaturgiyasi tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilganda, dramatik matnda milliy tafakkur, badiiy diskurs va sahnaviy kommunikatsiya bir butun tizim sifatida ko'rinadi.

XULOSA. Usmon Azim dramalari matnining lingvistik tahlili shuni ko'rsatadiki, adib dramaturgiyasida so'z oddiy tasvir vositasi emas, balki dramatik harakatni yuzaga keltiruvchi asosiy kuchdir. Dialog, replika, remarka, pauza, murojaat va tarixiy-leksik birliklar birgalikda sahnaviy kommunikatsiyaning murakkab tizimini tashkil etadi.

Adib dramalarida personaj nutqi obrazning ijtimoiy maqomi, ruhiy holati, ma'naviy pozitsiyasi va davr bilan munosabatini ochadi. Tarixiy leksika va arxaizmlar matnga davr ruhini beradi, folklor birliklari esa milliy poetik xotirani faollashtiradi. Ekspressiv-stilistik vositalar dramatik ziddiyatni kuchaytirib, matnni badiiy-falsafiy darajaga olib chiqadi.

Pragmalingvistik jihatdan Usmon Azim dramalarida yashirin ma'no, kinoya, savol, sukut, buyruq va baholovchi birliklar muhim vazifa bajaradi. Ular

personajlararo munosabatlarni murakkablashtiradi, sahna vaziyatini keskinlashtiradi va tomoshabinni axloqiy-fikriy munosabat bildirishga undaydi.

Maqola natijalari Usmon Azim dramaturgiyasini lingvostilistik, diskursiv va pragmalingvistik yoʻnalishlarda yanada chuqur oʻrganish zarurligini koʻrsatadi. Kelgusida adib dramalari boʻyicha korpus yaratish, personaj nutqi chastotasini aniqlash, tarixiy leksika va folklorizmlarni alohida tasniflash hamda sahna ijrosi bilan yozma matn oʻrtasidagi farqlarni qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azimov U. Adibning umri: dramatik asarlar. - Toshkent: Choʻlpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. - 433 b.
2. Azim U. Uygʻonish azobi: sheʼrlar va tarixiy dramatik qissa. - Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1991.
3. Baxtin M.M. The Dialogic Imagination: Four Essays. - Austin: University of Texas Press, 1981.
4. Lotman Yu.M. The Structure of the Artistic Text. - Ann Arbor: University of Michigan, 1977.
5. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati. - Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
6. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lugʻati. - Toshkent: Akademnashr, 2013.
7. Yoʻldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. - Toshkent: Fan, 2008.
8. Karimov B. Ruhiyat alifbosi. - Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi NMIU, 2016.
9. Usmon Azim (1950) // Ziyouz.com elektron adabiy portali. Murojaat sanasi: 12.06.2026.
10. Usmon Azim // Akademiklar.uz maʼlumotnomasi. Murojaat sanasi: 12.06.2026.

11. “Kunduzsiz kechalar” spektaklining yubiley namoyishi bo‘lib o‘tdi // Oyina.uz. Murojaat sanasi: 12.06.2026.
12. Atadjanov G‘. Usmon Azimning “Adolat fasli” tarixiy dramasida adolatparvarlik ijtimoiy-estetik ideali // Zenodo, 2024.
13. Soliyev A. Tarixiy drama va xarakter: Usmon Azimning “Kunduzsiz kechalar” dramasi misolida // Axborotnoma, 2024.
14. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. - Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.